

УДК 371

Г.П.Кузнецова

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА КОМУНІКАЦІЇ

У статті йдеться про історію становлення мовленнєвого етикету, взаємозв'язок понять “етикет”, “мовленнєвий етикет”, “мовна особистість”, види і типи мовно-мовленнєвого етикету, роль і місце етикету у сфері комунікації.

Ключові слова: етикет, мовно-мовленнєвий етикет, мовна особистість, культура, сфера комунікації.

Постановка проблеми

Здобуття Україною незалежності, розбудова самостійної держави, зростання національної самосвідомості вимагають нового висвітлення культурологічних проблем, відкривають нові можливості для розвитку української культури, складовою якої є етикет як витворений і визнаний упродовж віків суспільний порядок поведінки, сукупність правил, що регулюють стосунки між людьми, засвідчують рівень культурного розвитку особистості. Нині етикет функціонує в суспільстві як сукупність двох форм поведінки – мовно-мовленнєвої і немовленнєвої. Мовлення людини – це своєрідна візитна картка, рівень її освіченості, культури, це показник культури суспільства. Основними ознаками культури мови є: правильність, змістовність, чистота, точність, логічність і послідовність, багатство, доречність, виразність, образність. Людське спілкування – безпосередній процес реалізації культури мовлення, демонстрації мовної поведінки (мовного етикету).

Сьогодні рівень культури спілкування в його теоретичному, практичному, етичному аспектах міг би бути високим, оскільки загальна середня освіта сприяє поширенню усного літературного мовлення на всі сфери суспільної і матеріальної діяльності, обов'язковою складовою програм і підручників з рідної мови для 9 – 11 класів є поняття «культуромовна особистість», «мовленнєва етика», «мовленнєвий етикет», «мовленнєва поведінка». До варіативної компоненти типових навчальних планів загальноосвітньої школи включено такі дисципліни, як «Лінгвістика тексту», «Елементи практичної риторики», «Культура української мови»; навчальними планами всіх вищих навчальних закладів України передбачено викладання дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням», «Культура наукової української мови», «Професійна комунікація» тощо. Простежується значна кількість джерел, у яких досліджуються питання формування мовнокультурної особистості, й її мовно-мовленнєвого етикету зокрема (праці Б.Антоненка-Давидовича, Н.Бабич, М.Волощак, А.Богущ, Т.Гриценко, Д.Гричишина, А.Капелюшного, Г.Кисіль, А.Коваль, І.Кочан, М.Кочергана, Л.Кравець, З.Мацюк, Л.Мацько, О.Ожегової,

Л.Паламар, О.Пономарева, О.Семенов, О. Сербенської та інших). Однак високий рівень мовно-мовленнєвої культури не став загальнонаціональним. Значна кількість людей послуговуються українською мовою (її діалектним варіантом) лише в побуті, без належної уваги до її правильності, чистоти, естетичності, етичності. Не всі учасники комунікації володіють системою стійких формул, що рекомендуються для встановлення належного мовного контакту, не всі враховують особливості ситуацій спілкування, зокрема типу спілкування (офіційність/неофіційність, ступінь вагомості тощо), не завжди передбачають соціальні характеристики учасників комунікації (вікову, соціально-адміністративну, гендерну, релігійну тощо ієрархії), відносини між ними. Утім, культура мовлення, мовний етикет (як і індивідуальний стиль) не даються людині від народження, а набуваються у процесі навчання й спілкування. Відтак, людина повинна дбати про якість свого мовлення, рівень володіння мовним етикетом у будь-якій ситуації: в побуті чи на виробництві, у науковій чи освітньо-виховній діяльності, висловлюючись усно чи писемно, перед численною аудиторією чи одним співбесідником.

Аналіз останніх досліджень. Проблема формування мовної особистості, й правил мовної поведінки зокрема, є предметом дослідження різних освітніх галузей. Останні наукові дослідження засвідчують увагу науковців до етикету ділового (наукового) спілкування (Л.Мацько, Л.Кравець, О.Семенов, Л.Паламар), культури фахового мовлення правника (А.Токарська, І.Кочан), формування мовної особистості на різних вікових етапах (А.Богуш, О.Трифорова, О.Кисельова, Ж.Горіна, М.Черкасов), етикету мовленнєвого спілкування як важливої складової комунікації (Ф.Бацевич, Г.Почепцов, Я.Радевич-Винницький), мовного етикету в риторичному дискурсі (С.Абрамович, М.Чікарькова, Л.Мацько, О.Мацько та інші).

Проте праць, спрямованих на процес усвідомленого засвоєння значущості володіння особистістю правил мовної поведінки в сфері соціальної комунікації з оперттям на історію розвитку мовного етикету, розуміння ситуації спілкування, обмаль.

З огляду на це метою і завданням статті є: довести, що мовна особистість - це передовсім продукт мови, культури, мовно-мовленнєвого етикету; простежити історію становлення мовного етикету, взаємозв'язок понять «етикет», «мовно-мовленнєвий етикет», «мовна особистість», «комунікація», з'ясувати роль і місце мовленнєвого спілкування у формуванні культуромовної особистості, проаналізувати види й типи мовного етикету, що функціонують у різних ситуаціях спілкування.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що саме спілкування є однією із найважливіших умов не тільки розвитку людини, формування її мовної особистості, а й умовою розвитку суспільства.

За даними психологічної науки, особистість – «це людина з розвиненими функціональними новоутвореннями, яка має свій унікальний і неповторний внутрішній світ, здатна до саморозвитку, самовизначення, саморегуляції в діяльності й поведінці» [6, с. 97]. З огляду на об'єкт дослідження зазначимо, що в етиці особистість – це «найвища цінність, суб'єкт моральної діяльності,

наділений почуттям обов'язку і відповідальності, совістю, гідністю, переконанням» [13, с. 83]. Стрижнем, ядром у структурі особистості є ціннісно-нормативна система, спрямування особистості, її ставлення до соціально-важливих об'єктів і явищ. Суттєвим доповненням до цього є визначення особистості як продукту мови, культури, мовно-мовленнєвого етикету. Отже поняття «особистість» є висхідним пунктом, необхідною передумовою для формування іншої категорії – мовної особистості. У трактуванні мовної особистості беремо за основу таке визначення: «Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» [5, с. 93] з опертям на вироблені суспільством правила мовної поведінки.

Поряд із мовленнєвою діяльністю, що, за словами І.Зимньої, визначається як взаємодія трьох факторів – знанням одиниць мови і правил їх сполучення, навичками користування цими одиницями та правилами і комбінаційним умінням послуговуватися ними для вираження мовної думки в певній ситуації [7, с. 11], в останні роки з'явилося поняття «мовленнєве спілкування» (або «комунікативна діяльність»), яке вчені (О.Леонт'єв, Т.Пироженко, А.Богущ та інші) розглядають як особливий, специфічний вид пізнавальної діяльності, у процесі якого відбувається взаємний обмін інформацією, думками, почуттями, способами поведінки, звичками. У процесі мовленнєвого спілкування вчені виділяють низку характеристик, що допомагають реалізувати поставлену мовцями мету: інформативну (повідомлення нового); прескриптивну (вплив на адресата, слухача); експресивну (вираз емоцій, оцінок), етичну (регулювання взаєностосунків між співрозмовниками) тощо.

Мовленнєве спілкування передбачає наявність мовленнєвих дій, операцій, мовленнєвих актів і ситуацій. Цим воно збігається з мовленнєвою діяльністю. Натомість мовленнєве спілкування є значно ширшим саме за обсягом виконуваних дій і операцій. Комунікативна діяльність розглядається як взаємодія у процесі спілкування. Як зазначає А.Богущ, комунікація передбачає широке використання невербальних засобів, як от: жести, міміка, контакт очей, пантоміміка, інтонація, пауза, темп, тембр [15, с.16]. Окрім того, мовленнєве спілкування обумовлене екстралінгвістичними факторами (стандартність і нестандартність ситуації спілкування, національно-культурні та етичні традиції).

Зазначимо, що на комунікацію як мовно-мовленнєвий процес є різні погляди вчених. Так, Ф.Бацевич указує, що комунікація – «це смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування»..., акція спілкування за допомогою знаків, яка слугує меті передавання інформації незалежно від способів і намірів» [2, с. 28]. Однак у працях таких учених, як А.Брудний, В.Красних, Г.Колнашевський, О.Леонт'єв та інших, простежується не інформативна функція комунікації, а її соціальний характер. За О.Леонт'євим, комунікація – це система цілеспрямованих і мотивованих процесів, що забезпечують взаємодію людей у сумісній діяльності, процесів, які актуалізують соціальні

відносини та індивідуально-психологічні стосунки, а також специфічні засоби, здебільшого мовні, які для цього використовуються, є процесом внутрішньої саморегуляції суспільства чи якоїсь іншої соціальної групи і лише після цього (вторинно) є міжіндивідуальним процесом [9, с. 78].

Поділяємо думку А.Богущ, що комунікація може здійснюватися засобами вторинних (музична нотація, інформатика, мова наук, азбука Морзе, мова ЕОМ, правила різних ігор тощо) або первинних (мова жестів, світлофорна азбука) систем. Проте вирішальну роль у становленні мовної особистості відіграє мовленнєва комунікація, комунікативна діяльність людини, що передбачає володіння мовцями нормами літературної мови, умінням застосовувати вербальні й невербальні мовні засоби, формули мовленнєвого етикету відповідно до мети й ситуації спілкування. Критеріями оцінювання рівня розвитку мовної особистості в комунікації, на думку Т.Кочеткової, є володіння системою мови, її граматичними і лексичними нормами; системою мовлення на текстовому і стилістичному рівні; володіння соціальними нормами вживання мовленнєвих творів на рівні сфери спілкування, теми, стилю, жанру; вміннями і навичками побудови і сприйняття складних текстів; володіння ролями мовця і слухача, соціальними і психологічними ролями партнерства у спілкуванні; етичними й етикетними нормами статусних і рольових позицій [8, с. 8]. Як бачимо, різні погляди науковців на мовну особистість, сферу комунікації, комунікативну діяльність, ситуацію спілкування об'єднуються поняттям «етикет».

Аналіз наукової літератури з означеного питання дозволяє говорити про те, що мовна особистість у комунікації вирізняється насамперед типом та індивідуальним стилем спілкування, а саме: гнучкий (за Ф.Бацевичем), вербально-семантичний (за Ю.Карауловим), гармонійний (за С.Сухих) тип: швидка орієнтація у ситуації, розуміння підтексту повідомлення, уміння керувати своїми емоціями і обставинами спілкування; ригідний (за Ф.Бацевичем), конфліктний (за С.Сухих): недостатнє уміння аналізувати власну поведінку та поведінку співрозмовників; проміжний (за Ф.Бацевичем); когнітивно-прагматичний (за Ю.Карауловим), імпульсивний (за С.Сухих) – поєднує риси попередніх типів.

За стилями спілкування (за Ф.Бацевичем): партнерський стиль: співробітництво у випрацюванні спільних поглядів; дотримання етикетних норм спілкування; непартнерський: ігнорування поглядів співрозмовників, негативне ставлення до теми співбесіди, нав'язування своєї думки, тем, проблем. Як бачимо, типи, стилі спілкування особистості мають передовсім ґрунтуватися як на культурі мовлення, так і на правилах мовленнєвого етикету, що є невід'ємною складовою комунікативної компетентності мовця.

Під мовленнєвою етикою в психолого-педагогічній, соціолінгвістичній літературі розуміють правила мовленнєвої поведінки, що ґрунтуються на нормах моралі, національно-культурних традиціях, психології учасників спілкування. *Мовленнєва етика* передбачає дотримання умов успішного спілкування: доброзичливого ставлення до адресата, демонстрації зацікавленості в розмові, налаштованості на внутрішній світ співбесідника,

щирості у формулюванні думок, увазі, сигналами чого є репліки різних типів, міміка, усмішка, погляд, жести, постава тіла та ін..

Мовленнєві етикетні форми не вносять у комунікативний акт нової логічної інформації; вони є засобом вираження контактновстановлювальної (фактичної) інформації. Вона може засвідчувати соціальний стан мовця (Добрий день, шановні колеги; Привіт, друже); ставлення до адресата (Вибачте, будь ласка), традиції певного етносу (Просили батько і мати, і я прошу прийти на наше весілля) тощо.

Мовленнєва етика передбачає низку етикетних формул у кожній комунікативній ситуації: привітання, знайомства, прощання, вибачення, прохання, компліменту тощо.

Історія розвитку і становлення етикету як мовно-мовленнєвого і культурологічного явища засвідчує, що термін етикет виник у часи володарювання французького короля Людовіка XIV, коли стало модно роздавати гостям монаршого двору паперові картки, які називалися етикетки. На них було записано основні правила публічної поведінки. Порухення двірського етикету в ті часи прирівнювалося до злочину. Слід зазначити, що правила етикету в давні часи були складними. Про це свідчать товстенні трактати, де описувалися всі деталі правильної поведінки. Деякі думки не втратили своєї цінності і сьогодні.

Зібрання «Галатео, або Книга шляхетних манер» вийшло в Італії у 1558 році. Кілька цитат з відомого давнього манускрипту: «У товаристві вельмож і під час обіду та прийомів говорити треба спокійно, шануючись, щоб Вас розуміли. Пани і пані повинні все робити красиво, витончено, бути толерантними. Кожен має носити одяг відповідно до віку і становища в суспільстві».

У старій Англії вважали, що вихована людина повинна була насамперед уміти володіти собою. Англійські прихильники етикету гадали, що чим краще людина здатна стримати пристрасті, тим вона шляхетніша. У радості й горі, у хвилину перемоги і відчаю чоловік повинен був триматися так, аби зберегти «твердість верхньої губи».

У Західній Європі з дитячих літ виховували здатність до самоконтролю. Хлопчиків привчали стійко переносити голод і холод, переборювати страх і біль, приборкувати почуття симпатії й прихильності. Вихователі, здебільшого ченці, повчали, що людина – це капітан власної душі.

Французи одним словом «комільфо» (*comme il faut* – не допусти помилки) виразили сутність вимог етикету. Бути «як треба» ставало самоціллю, вважалося чи не найбільшою чеснотою.

Загалом, найдавніші відомості про етикетні норми знаходимо в хроніках та записках про офіційні стосунки представників різних держав. Перший письмовий договір в історії людства (за даними археологічних розкопок) було укладено між єгипетським фараоном Рамзесом II та хеттським царем Хаттушилем III у 1278 р. до н.е. Документ було викарбувано на срібній дошці.

У часи Київської Русі етикетові відводилося чільне місце. У «Ізборніку» 1076 року на питання «Якій бути людині?» дається наступна відповідь: «Перед

людьми похилого віку – мовчазним, перед мудрими – слухняним, з рівним – дружити, з молодими – мати дружні взаємини. Не сміятися, коли це недоречно, бути сором'язливим, очі держати долі, а не вгору, не сперечатися. Найбільш за все людині слід утримуватися від непристойних слів.»

«Повчання Володимира Мономаха» містять низку етикетних порад, дотичних до різних життєвих ситуацій: «...їсти і пити без особливого шуму, коли поруч старші – мовчати, до тих, розумніший, - прислухатися, старійшинам підкорюватись, з рівними та підлеглими жити в злагоді, вести бесіду без думки про обман, більше поринати в роздуми про поведінку».

Невичерпною скарбницею етикетних правил є Біблія. Слід, зокрема, зосередити увагу на приповідках Соломонових, де даються вказівки, як треба поводитися й що варто чинити, щоб жити чесно. Основою Старого Завіту є Книга Екклезіаста (книга проповідника). Це монолог проповідника-мудреця, який хоче проникнути у свій внутрішній світ, природу людини і шукає відповідь на вічні питання: Що таке людина? Для чого живе вона на Землі? Як вона повинна поводитися? Звідси вперше з'являється жанр розповіді про самого себе – самозвіт. У книзі в усьому відчувається повчальний тон, застереження, що є основою поведінки людини: *не клади свого серця на всякі слова; сій ранком насіння своє, та й під вечір хай не спочиває рука твоя; нехай кожного часу одяга твоя буде біла і нехай на твоїй голові не бракує оливи.*

Неперевіреним зразком християнської етики й моралі є Євангелії. Щодо науково-повчального змісту найбагатшою з них вважається Євангелія від св. Матвея, де подано основні правди християнської віри. У Нагірній проповіді Христа ми читаємо закони нової моралі, за якими духовні якості є ціннішими, вищими, ніж матеріальні блага. З того часу людство роздвоюється перед вибором між матеріальним добробутом і духовним устремлінням. І це роздвоєння стало стимулом для саморозвитку мови, культури, мовно-мовленнєвого етикету. Людина, яка перемогла матеріальні злигодні, але оволодівала духовністю й культурою, піднялася до розуміння справжніх цінностей – любові до людей у думках, словах, поведінці, любові до ближнього, до благочестивого життя: *блаженні милосердні, бо вони зазнають милосердя, любіть ворогів своїх; будьте досконалі; істинно вам кажу, не судіть і не будете суджені; простіть і вам проститься; що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те чиніть їм.*

Аналіз історії розвитку людства засвідчує етапи розвитку й становлення етикету. Питаннями етичного опікуються такі науки, як філософія, логіка, психологія, педагогіка, соціологія, гендерологія, етика, естетика, лінгвістика, літературознавство, риторика, культурологія тощо. Основне поняття етики – добро (добре). Це поняття вважаємо визначальним і щодо якості мовлення. Отже, як зазначає Н.Бабич, [1, с. 204] норми літературної мови і всі їх конкретні функціонально-стильові й емоційно-експресивні можливості становлять етичну цінність для сучасного покоління мовців, а реалізація цих норм у конкретній ситуації мовлення з метою досягнення пізнавального, виховного, естетичного ефекту становить естетичну цінність мови (чи мовлення).

Поняття «етикет», «мовний етикет», «мовленнєвий етикет» по різному трактуються в наукових джерелах. Усі вони є похідними від лат. Ethos (етика), що означає звичай, характер. Так, у Великому тлумачному словникові читаємо: «етикет – це усталені норми поведінки і правила ввічливості в будь-якому товаристві» [3, с. 267]. Сучасний словник іншомовних слів конкретизує визначання з опертям на зв'язок етикету з дипломатичністю: «Установлений порядок і норми поведінки в монархів, у дипломатичних колах» [12, с. 233]. У термінологічному словнику з культурології подається наступне визначення: «Етикет – сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішні вияви людських відносин (ставлення до навколишніх, форми звертання і вітання, поведінку у громадських місцях, манери, одяг). Етикет – складова зовнішньої культури людини і суспільства» [14, с. 40].

Лінгвістичні видання за авторством Т.Гриценко, З.Мацюк, Л.Мацько [4; 10; 11] та інших здебільшого подають визначення мовного етикету. «Мовний етикет – це система стійких мовних формул, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій стосовно один одного в офіційних і неофіційних обставинах» [11, с. 138]. Означене визначення дещо перегукується й з думкою Ф.Бацевича, який подає дефініцію мовленнєвого етикету: «мовленнєвий етикет – система усталених форм спілкування, прийнятих відповідно до соціальних ролей комунікантів і моральних норм поведінки людей у суспільстві» [2, с. 198]. Як бачимо, Л.І. Мацько, Ф.С.Бацевич у формулюванні семантики поняття «мовно-мовленнєвий етикет» акумулювали ознаки етикету за ступенем ритуалізації поведінки (*повсякденний, святковий, діловий*) та його багаторівневу будову: *вербальний* (словесний рівень: етикетні вислови-формули привітання, прощання, подяки, вибачення тощо); *паралінгвістичний* (темп мовлення, тональність, гучність); *кінетичний рівень* (жести, міміка, пози); *проксемічний рівень* (стандартні дистанції спілкування, почесне місце для гостей тощо).

Своєрідним стрижнем етикету є словесний рівень. Він найповніше репрезентує етнічну самобутність. Як зазначають науковці, зокрема Л.Мацько, С.Богдан, правила мовного етикету становлять особливу групу стереотипних, стійких форм спілкування, що реалізуються переважно в одиницях лексичного (*Дякую, Добридень*), фразеологічного (*Ні пуху ні пера*) і частково морфологічного рівнів (вживання займенникових і дієслівних форм пошанної множини, наприклад: *Ви чарівні; Бабуся стомилася*) та ін..

Більшість етикетних формул закладена у свідомості як своєрідні кліше або заготовки, що є адекватними певній ситуації. Це готові формули не лише з погляду їх граматичної впорядкованості. Позиційна стійкість окремих слів в етикетних формулах умовна, наприклад, зичимо щастя і щастя зичимо [11].

Мовний етикет тісно пов'язаний із правилами мовного спілкування, які регулюють взаємодію учасників комунікації. До них належать такі: правдивість повідомлення, оптимальність (повідомлення не повинне бути ні надто коротким, ні надто довгим); важливість повідомлення для адресата; ясність,

чіткість, доступність повідомлення. Порушення одного чи кількох із цих правил спричинить комунікативну невдачу.

У спілкуванні важливо добирати мовні етикетні формули відповідно до типової (стандартної) ситуації спілкування, сфери спілкування, соціального статусу співрозмовника. Наприклад, попроситися можна, сказавши *До побачення! Бувайте здорові! Ходіть (йдіть) здорові! На все добре! До завтра! До зустрічі! Прощайте! Бувайте!* тощо. Але серед наведених формул не всі є взаємозамінні. Стилістично нейтральними є формули *До побачення! На все добре!*, тобто їх можна сказати будь-якій людині. Інші етикетні вирази мають певне стилістичне забарвлення, ними послуговуємося при прощанні з друзями, родичами.

У різних ситуаціях одні й ті ж етикетні формули бувають обов'язковими і факультативними. Наприклад, телефонуючи у неробочий час співробітникові, варто вибачитися за турботу, тоді як у робочий час вибачитися не потрібно.

Використовуючи мовні формули в різних сферах спілкування, слід пам'ятати, що вони не лише несуть інформацію про соціальний статус мовця і його співрозмовника, ступінь їх знайомства, офіційність чи неофіційність спілкування, а й свідчать про ввічливість людини, яка ними послуговується, її шанобливе ставлення до співрозмовника.

Окрім національних особливостей, етикет має функціональну специфіку й диференціюється за видами. Види етикету виокремлюються за: **типом соціуму**, в якому прийняті відповідні норми: *придворний, військовий, дипломатичний, науковий*; **за сферою використання**: *світський, діловий*; **ситуативно-зумовлений**: *прийом гостей, етикет розмови по телефону, транспортний етикет* тощо [11, с.141-142].

За умовами і змістом мовленнєвої ситуації розрізняють більше 15-ти різновидів мовленнєвого етикету, а саме: **вітання** (*Добрий ранок! Доброго Вам ранку! Добрий день! Добридень! День Вам добрий! Добридень! Вітаю Вас! Вітаю! Будьте здорові! Моє шанування! Радий вітати Вас! Як ся маєш? Чолом тобі! Христос воскрес! З Різдом будьте здорові! Помагай Боже! тощо*); **звертання, привертання уваги** (*Мамочко! Тату! Вельмишановні пані і панове! Вельмишановне панство! Добродію! Добродійко! Друже! Приятелю! Побратиме! Дорогі діти! Шановний пане професоре! Шановні колеги! Людино добра! Люди добрі!*); **знайомство** (*Дозвольте відрекомендувати Вам..., Дозвольте відрекомендуватися..., Прошу познайомитися з паном..., Знайомтесь: це пан..., Мене звать..., Мого колегу звать., Дуже радий познайомитися із Вами...)*); **запрошення** (*Ласкаво просимо, Любезно просимо, Заходьте, будь ласка ..., Приходьте (приїздіть) до нас ще раз, Будемо раді Вас бачити, Прошу, Будь ласка, Я радий був би бачити Вас у себе з нагоди ...*); **прохання, порада, пропозиція** (*Будь ласка, будьте ласкаві, прошу Вас, Чи не могли б Ви..., Чи можу я попрохати Вас..., Маю до Вас прохання..., Чи можу звернутися до Вас із проханням..., Не відмовте, будь ласка, у проханні (пораді), Якщо Ваша ласка..., Можливо, ви мені допоможете, Хочу запропонувати Вам...)*); **погодження** (*Згоден, Я не заперечую, Домовилися, Ви маєте рацію, Це справді так, Авжеж, Звичайно, Певна річ, Безумовно, ми в цьому впевнені*);

вибачення (*Прошу вибачити, Вибачте, Пробачте, Даруйте! Простіть! Даруйте на сім слові! Дозвольте мені вибачитися перед вами! Я хочу просити у Вас пробачення! Простіть, люди добрі! Прости, Господи*); **незгода, відмова, заперечення** (*Ні; ні, це не так; нас це не влаштовує; це не точно; Ви не маєте рації; Ви помиляєтесь; шкодую, але я мушу відмовитись; вибачте, це даремна трата часу; дякую, я не можу; про це не може бути й мови*); **скарга** (*Змушений потурбувати Вас; на превеликий жаль, змушений повідомити; розраховуючи на Вашу підтримку, повідомляю; Вислухайте, будь ласка; Чи не могли б Ви зарадити нам у такій справ...; Вибачте, що турбую, але...; Чи можна Вам поскаржитись..., ось послухайте, Послухай, які у мене неприємності; Я маю проблему з ...*); **втішання (співчуття)** (*Прийміть наші щирі співчуття; Щиро сумуємо з приводу...; Висловлюємо свій жаль з приводу...; Просимо Вас не опускає рук, у Вас все вийде; Ці неприємності незначні. Гадаю, Ви їх достойно подолаєте; Вони не вартують твоїх сліз; Усе буде гаразд тощо*); **комплімент** (*Висловлюємо своє захоплення; Ми задоволені результатами Вашої праці; Ви, поза всяким сумнівом, талановиті; Так гарно зробити могли лише Ви; У Вас талант до цього; Ви чарівні; Ця сукня Вам пасує; Ви сьогодні неперевершені тощо*); **несхвалення** (*На жаль, така позиція нас не задовільняє; на превеликий жаль, так бути не може; з цим не можна погодитись; добре було б, якби..., проте; ми не згодні; вибачте, я відмовляюся тощо*); **поздоровлення; побажання, віншування** (*Прийміть найщиріші вітання; Від усього серця вітаю (поздоровляю); Щиросердно віншую щастям, здоров'ям; Бажаю Вам усіляких гараздів; І хай Вам Бог посилає доброго здоров'я і творчих успіхів на благо рідної України; Щастя Вам, Боже, на добре діло; Нехай добро не оминає Вашої оселі тощо*); **подяка** (*Дякую! Спасибі! Сердечне спасибі! Безмежно вдячний Вам за...! Щиро вдячний і зворушений Вашою турботою! Дякую, що так багато зробили для мене! Ви дуже люб'язний, я Вам так збов'язаний! тощо*); **прощання** (*До побачення! Прощайте! На все добре; Дозвольте відкланятися; Бувайте здорові; До зустрічі; Всього найкращого; До нових зустрічей, прощайте*).

Як бачимо, набір українських народних етикетних формул надзвичайно різноманітний. Вибір того чи іншого виду мовленнєвого етикету, міри його експресивності залежить від багатьох факторів: ступеня близькості тих, хто вступає в комунікативний контакт, від того, що робить у даний момент людина, з якою вітаються, прощаються, якій дякують тощо.

Відбором етикетних мовленнєвих формул у кожній ланці мовленнєвого етикету створюється та чи інша тональність спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності, толерантності, тональності співрозмовників.

У європейському культурному ареалі виділяють п'ять тональностей спілкування: високу, нейтральну, звичайну, фамільярну (дружню), вульгарну.

Висока тональність уживається на урочистостях, дипломатичних прийомах, брифінгах тощо. Нейтральна – і офіційних установах, звичайна – характерна для спілкування в сфері побуту (магазин, транспорт, заклади

культури), фамільярна – властива для спілкування в колі друзів, сім'ї, вульгарна – функціонує у сфері неконтрольованих ситуацій.

Українському мовленнєвому етикетові властиві три тональності: висока, звичайна, дружня.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що комунікативні етикетні формули, які є культурно-національним надбанням кожного народу, і українського зокрема, - це важливий аспект розвитку суспільства. Мовленнєвий етикет – основний критерій оцінювання рівня розвитку мовної особистості в процесі комунікації. Отож володіння мовною поведінкою, етичними формулами, врахування і розуміння особливостей кожної ситуації спілкування, усвідомлення характеру міжособистісної дистанції є обов'язком усіх членів суспільства.

Під поняттям *етикет* слід розуміти вироблені суспільством норми поведінки. *Мовний етикет* – це сукупність мовних засобів (фонетичних, морфологічних, граматичних, лексичних, фразеологічних, синтаксичних, інтонаційних, невербальних), які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення. *Мовленнєвий етикет* – сукупність словесних форм увічливості, прийнятих у певному колі людей певного суспільства, певної країни, без яких не обходиться жоден народ; це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання, привітання тощо в різних стандартних (нових) ситуаціях контакту зі співбесідником.

Мовний етикет українців постає із живої мовної практики українського народу. Він вироблявся впродовж тисячоліть і відбиває культурні традиції української нації, відповідає її духовним засадам. Джерелами українського етикету є: елементи давньоукраїнської міфології, український фольклор, пам'ятки часів Київської Русі («Слово про закон і благодать» Іларіона, Ізборники Святослава (1073 і 1076 рр.), «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово в новий тиждень після Пасхи» Кирила Туровського, «Моління» Данила Заточника, «Слово про похід Ігоря» та інші); мовотворчість Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Святе Письмо, твори українських письменників, розвиток і становлення стилів української мови.

У системі українського мовленнєвого етикету розрізняють низку стійких мовних висловів, що функціонують у процесах: звертання, вітання, знайомства, запрошення, прохання, вибачення, згоди, незгоди, скарги, втішання, компліментів, несхвалення, побажання, вдячності, прощання.

Нині розробляються етичні правила поведінки в інформаційному просторі, йдеться про мережний етикет (сетікет). Користувачі інформаційним простором мають володіти правилами сетікету для електронної пошти, для телеконференцій, для спілкування в чаті, сетікету Web-сторінок. Це питання потребує подальшого наукового вивчення.

Література

1. *Бабич Н.Д.* Практична стилістика і культура української мови / Надія Денисівна Бабич: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.

2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: підруч. / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т.В.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. *Гриценко Т.Б.* Українська мова та культура мовлення: Навчальний посіб. для студ. аграрних вищих навчальних закладів та коледжів / Тетяна Борисівна Гриценко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 536 с.
5. *Єрмоленко С.Я.* українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко, С.П.Бибик, О.Г.Тодор / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. *Загальна психологія*: підруч.: за заг.ред. С.Д. Максименка. – (2-ге вид., переробл. і доп.). – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. *Зимняя И.А.* Лингвopsиxология речево́й де́ятельности / Ирина Алексе́евна Зимняя: Росси́йская акаде́мия образова́ния; Моско́вский психолого-социальный институ́т. – М.: МПСИ, Воронеж: МОДЕК, 2001. – 432 с.
8. *Кочеткова Т.В.* Языковая личность в лекционном тексте / Татьяна Васильевна Кочеткова. – Саратов: Саратовский ун-т., 1998. – 216 с.
9. *Леонтьев А.А.* Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избр. психолог. тр. / Алексей Алексе́евич Леонтьев. – М.: МПСИ, 2004. – 535 с.
10. *Мацюк З.* Українська мова професійного спрямування: навч. посіб. 2-е вид. / Зоряна Мацюк, Ніна Станкевич. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
11. *Мацько Л.І.* Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л.І.Мацько, Л.В.Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.
12. *Нечволод Л.І.* Сучасний словник іншомовних слів / Л.І.Нечволод. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
13. *Смирнов С.Д.* Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: [учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений] / Сергей Дмитриевич Смирнов. – 3-е изд. стер. – М.: Академия, 2007. – 400 с.
14. *Термінологічний* словник з культурології / Авт.-укл.: Н.Ю.Больша, Н.І.Єфімчук. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
15. *Формування мовної особистості на різних вікових етапах*: Монографія / Богуш А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І., Горіна Ж.Д., Черкасов М.П. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.

Резюме

В статтє рассказывается об истории становления этикета, о взаимосвязи понятий «этикет», «речевой этикет», «языковая личность», о видах и типах языкового, речевого этикета в области коммуникации.

Ключевые слова: этикет, речевой этикет, языковая личность, культура, область коммуникации.

Summary

The article deals with the history of speech etiquette, the correlation of notions “etiquette”, “speech etiquette”, “linguistic personality”, the kinds and types of

language-speech etiquette, the role and place of etiquette in the sphere of communication.

Key words: etiquette, language-speech etiquette, linguistic personality, culture, sphere of communication.